

SUMMARY**Victor Gusev****Religion and military duties**

The theme of this article is devoted to the relationship of religious and military structures of different states. These relationships are organized in two direction: admission of alternative military service, representance of military prists'institute, which provides satisfaction of religious requirements.

Key words: military prists, religion, army, alternative military service.

Юрій Данилець,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»*

ПЕРЕХІД ЗАКАРПАТСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ГРОМАД ПІД ЮРИСДИКЦІЮ РУСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В СЕРЕДИНІ 1940-Х РОКІВ

Розглядається процес переходу православних громад Закарпаття під юрисдикцію Руської Православної Церкви. Наголошується на тому, що місцеве православне духовенство вітало прихід радянських військ та брало участь у роботі представницьких органів. Військова та місцева влада підтримала перехід до складу Руської Православної Церкви.

Ключові слова: *адміністратор, духівництво, єпархія, єпископ, Закарпатська Україна, Народна Рада, Церква.*

Православна Церква на Закарпатті відродилася на початку ХХ ст. За часи Чехословацької республіки кількість православних зросла від 60 599 осіб у 1921 р. до 140 000 осіб у 1936 р. У період перебування краю у складі Угорщини в 1939–1944 рр. тенденція до зростання парафій продовжувалася.

Після усунення з посади адміністратора Михайла Попова, у липні 1943 р. керівництво Мукачівсько-Пряшівською єпархією перейшло до єпархіального управління. До нього входили: ігумен Феофан (Сабов), протоієрей Іван Солко, архимандрит Олексій (Кабалюк), архимандрит Матвій (Вакаров) [1, арк. 394].

5 лютого 1944 р. новим адміністратором було призначено ігумена Феофана (Сабова). У документі його названо титулом «Єпископський Заступник і Адміністратор Православної Мукачівсько-Пряшівської Єпархії» [1, арк. 395]. У своєму першому циркулярному розпорядженні від 21 лютого 1944 р. адміністратор ігумен Феофан (Сабов) закликав усіх настоятелів парафій і монастирів дотримуватися церковних і державних законів та розпоряджень «і у всіх відношеннях бути вірним нашій Православній Церкві і Батьківщині Угорщині» [1, арк. 396].

Після приходу на Закарпаття Червоної армії наприкінці жовтня 1944 р. для Православної Церкви настав новий етап розвитку. Причиною тому послужив наступ

радянської влади на Греко-Католицьку Церкву та приховане привілеювання православ'я. Православне духовенство, на відміну від греко-католицького, висловлювало свою лояльність до нової влади.

26 листопада 1944 р. відбувся перший з'їзд народних комітетів у Мукачеві, що прийняв Маніфест про возз'єднання Закарпаття з Україною. З'їзд обрав вищий орган державної влади – Народну Раду Закарпатської України (НРЗУ) у складі 17 осіб. Головою Ради було обрано Івана Туряницю, заступниками – Петра Лінтура, Петра Сову. Наступного дня після з'їзду Народна Рада, як представницький орган, сформувала уряд Закарпатської України у складі президії та уповноважених (керівників відділів) [6, с. 33].

Священики Православної Церкви брали участь у роботі народних комітетів, були делегатами першого з'їзду й підписалися під маніфестом. Так, мандати на перший з'їзд народних комітетів отримали: священник Валентин Горзов (Виноградів), священник Дмитро Росоха (Міжгір'я), ієромонах Досифей (Дудла) (Рахів), архимандрит Олексій (Кабалюк) (Хуст), священник Михайло Гандера (Іза), протоієрей Іван Кополович (Хуст), священник Микола Країло (Липча), священник Микола Логойда (Нижній Бистрий), священник Володимир Потапов (Тячів), священник Георгій Шелевер (Костилівка) [12, с. 18–38].

У доповіді начальника політуправління 4-го Українського фронту генерал-лейтенанта Михайла Проніна під назвою «Боротьба народу Закарпатської України за возз'єднання з Радянською Україною» вказувалося, що з приходом Червоної армії священники Православної Церкви взяли участь у возз'єднувачому рухові. «Священики православної церкви Мукачева, Севлюша, Волового та інших міст і сіл були учасниками першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України, прийняли саму активну участь у роботі з'їзду» [5, с. 230].

Чимало представників православного духовенства було обрано до сільських та окружних органів влади. Секретар епархіального управління протоієрей Іван Кополович став обраний членом НРЗУ та очолював «комісію по розслідуванню звірств окупантів» [16, с. 233]. Таким чином, влада Закарпатської України, підтримувана військовим керівництвом 4-го Українського фронту, стала відкрито сприяти Православній Церкві. Однією із причин цього було також те, що Греко-Католицька Церква на чолі з єпископом Теодором (Ромжа) посіла нейтральну до нової влади позицію.

За свідченням угорського історика Ласло Пушкаша, на початку грудня 1944 р. в околицях Хуста, де більшість населення перейшла з греко-католицизму на православ'я, православні, з допомогою червоноармійців, займали греко-католицькі церкви, а священників разом з їхніми сім'ями викидали на вулицю з парафіяльних будинків. Такі події дійсно мали місце в Нижньому Селищі, Липчі, Нанкові, Лисичеві, Вучковому, Олександрівці, Кошельові, Кушниці, Крайникові, Новобарові, Терєблі, Вільхівцях [11, с. 87]. Як наслідок, на початку 1945 р. до православних перейшли храми в таких населених пунктах: Вишні, Ясіня-Струків, Горінчово, Завидово, Червеньово, Канора, Крива, Чумальово, Луково, Нижній Бистрий, Широкий Луг, Калини. Православні відібрали у греко-католиків також церкви і парафіяльні будинки у Бедевлі, Горонді, Приборжавському, Руському, Синевирі, Кричові, Великих Лучках [11, с. 360].

Так, наприклад, 8 березня 1945 р. НРЗУ затвердила рішення народних зборів с. Завидова Мукачівського округу від 17 листопада 1944 р. та рішення народних зборів с. Руського Мукачівського округу від 25 січня 1945 р. про перехід греко-католицької церкви та її рухомого і нерухомого майна у власність православної громади [3, арк. 1–2]. Внаслідок цілеспрямованої політики місцевої влади, наприкінці 1945 р. до складу православної єпархії влилося понад 60 греко-католицьких громад [9, с. 225].

Водночас розпочався процес входження Православної Церкви під юрисдикцію РПЦ. 18 листопада 1944 р. у м. Хуст відбулися збори православного духовенства, на яких ухвалили звернутися до Собору Сербської Православної Церкви (далі – СПЦ) і просити його дати згоду на перехід Мукачівсько-Пряшівської єпархії до складу Руської Православної Церкви (далі – РПЦ). На цих зборах було вирішено послати до Москви православну делегацію, яка повинна була просити Синод РПЦ прийняти Мукачівсько-Пряшівську єпархію. Делегатами були одностайно обрані: ігумен Феофан (Сабов) – адміністратор єпархії, архимандрит Олексій (Кабалюк), протоієрей Дмитро Беляков – радник єпархії, протоієрей Іван Кополович – секретар єпархії, та Петро Лінтур – директор Хустської гімназії. Учасники зборів написали листа на ім'я Йосипа Сталіна, де виклали своє бачення на історію Закарпаття та подальший розвиток Православної Церкви [7, с. 89].

19 листопада 1944 р. представники православного духовництва звернулися до місцеблюстителя патріаршого престолу митрополита ленінградського і нижегородського Алексія з посланням і просили главу РПЦ підтримати їхнє клопотання перед Священним Синодом СПЦ про передачу Мукачівсько-Пряшівської єпархії в канонічну юрисдикцію Московської патріархії, а також прийняти делегацію на чолі з ігуменом Феофаном. Ця петиція була передана до Москви телеграфом зі штабу 4-го Українського фронту майором адміністративної служби Неждановою [18].

Треба погодитися з думкою російської дослідниці Валентини Мар'їної, що поїздка православної делегації до Москви відбулася з ініціативи члена Військової ради 4-го Українського фронту генерал-полковника Лева Мехліса та із згоди НРЗУ [7, с. 89]. Вже 7 грудня 1944 р. делегація виїхала до Стрия на автомашинах, а потім військове командування виділило для них літак. Супроводжував делегатів інспектор політуправління 4-го Українського фронту майор Олексієнко під загальним керівництвом героя Радянського Союзу генерал-майора Селіванова. Через незадовільні погодні умови, літак був змушений приземлитися у Києві. Тут делегацію зустрів уповноважений у справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР Петро Ходченко. Проживання забезпечувалося в готелі «Інтурист» [14, с. 14].

8 грудня 1944 р. голова Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР Георгій Карпов повідомляв Микиту Хрущова: «Таємно. 7 грудня цього року в 9 годин 30 хвилин у Москву із Закарпатської України прибула делегація духовенства Карпато-руської православної церкви, яка знаходиться під юрисдикцією Сербської церкви» [14, с. 12]. Потім наводився перелік членів делегації (із зазначенням року народження). Далі в документі сказано: «Делегацію на Київському вокзалі зустрічали керуючий справами Московської патріархії, протоієрей Микола Колчинський і представник Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР Григорій Уткін. У 14 год. делегацію прийняв митрополит Алексій (Симанський), керуючий

Московською патріархією Миколай, екзарх України Іоан (Соколов) та архієпископ Ярославський Алексій (Сергеев). Ігумен Феофан (Сабов) передав митрополиту петицію, підписану ним і ще 23 священниками» [4, арк. 13].

Після від'їзду делегації із Москви Георгій Карпов звітував Микиті Хрущову: «Таємно. Товаришу М. С. Хрущову. Делегація православного духовенства Мукачівсько-Пряшівської єпархії на чолі із заступником єпископа Феофаном Сабовим пробула в Москві з 7 по 13 грудня цього року. За цей час делегація була 4 рази прийнята митрополитом Алексієм» [14, с. 14].

Делегація звернулася до митрополита Алексія з проханнями, суть яких зводилася до такого: 1) підтримати перед Синодом СПЦ їхнє клопотання про передачу Мукачівсько-Пряшівської єпархії в канонічне ведення Московської патріархії; 2) сприяти їм через цивільну і військову владу в перерозподілі церковного майна між православними та уніатськими парафіями; 3) надати можливість підготовки в Московському православному богословському інституті своїх кандидатів у священники і постачання з боку Московської патріархії їхньої єпархії церковно-богословськими книгами; 4) матеріальну підтримати Мукачівсько-Пряшівську єпархію з боку Московської патріархії [18].

11 грудня 1944 р. делегація була прийнята головою Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР Георгієм Карповим. У бесіді члени делегації торкнулися питання про бажаність швидкого приєднання до Радянського Союзу Карпатської Русі на правах автономної республіки. На засіданні Священного Синоду РПЦ члени делегації виступили зі своїми доповідями.

Вислухавши їхні доповіді про становище Православної Церкви в Закарпатті, патріарший місцеблуститель митрополит Алексій (Симанський) і Священний Синод РПЦ прихильно поставилися до прохання закарпатської делегації і заявили про свою згоду звернутися до Священного Архієрейського Собору СПЦ з підтримкою клопотання Мукачівсько-Пряшівської єпархії про передачу її в канонічне ведення РПЦ.

У грудні 1944 р. делегація у повному складі повернулася в Мукачево. Після свого повернення з Москви голова делегації ігумен Феофан (Сабов) захворів і передав управління єпархією протоієрею Дмитрові Белякову і протоієрею Іванові Кополовичу, а після одужання скликав збори православного духовенства, якому запропонував вибрати нового адміністратора. Більшістю голосів був вибраний протоієрей Дмитро Беляков [13, с. 162].

15 березня 1945 р. Георгій Карпов подав Йосипові Сталіну, В'ячеславові Молотову та Лаврентію Берії десятисторінковий документ, відомий як «Інструкція № 54», яку 17 березня 1945 р. Йосип Сталін схвалив [2, с. 90]. Одним із параграфів цього документа передбачалося: «Оформити приєднання до Московської патріархії Мукачівсько-Пряшівської православної єпархії (Закарпатська Україна), згідно з виявленим із їхнього боку колективним бажанням і згодою Синоду СПЦ (в юрисдикції якої дотепер перебуває Мукачівсько-Пряшівська єпархія)» [2, с. 91].

У квітні 1945 р. Московська патріархія відправила церковну делегацію на чолі із єпископом кіровоградським Сергієм (Ларіним) до Югославії. Делегацію прийняв заступник патріарха митрополит Йосиф Скоплянський (Цвієвич). Зустріч єпископа Сергія (Ларіна) з сербськими архипастирями зробила можливою передачу СПЦ Мукачівської єпархії РПЦ [17].

У цей час у всій Югославії було 9 єпископів, а засідання Священного Синоду складалося з 5 владик, між котрими був і єпископ Володимир (Раїч), який погодився на перехід довіреної йому єпархії в юрисдикцію РПЦ. На засіданні Священного Синоду від 6–8 вересня 1945 р., за відсутності патріарха Гавриїла (Дожича), який перебував у концтаборі Маутхаузен, було прийнято рішення про канонічну передачу Мукачівсько-Пряшівської єпархії під юрисдикцію РПЦ.

Після цього рішення Священний Синод СПЦ послав 20 жовтня 1945 р. єпископа Володимира (Раїча) до Москви для офіційної передачі Мукачівсько-Пряшівської єпархії у ведення РПЦ. Прибувши у супроводі ієродиякона Прохора Якшича до Москви, єпископ Володимир (Раїч) зустрівся з патріархом Алексієм і вже 22 жовтня 1945 р. відбулося засідання Священного Синоду РПЦ [15, с. 234]. На цьому засіданні єпископ Володимир (Раїч) прочитав лист голови Священного Синоду СПЦ митрополита Йосифа (Цвієвича), в якому той повідомив про ухвалу Священного Синоду про передачу Мукачівсько-Пряшівської єпархії у ведення РПЦ. Після прочитання листа єпископ Володимир (Раїч), відповідно до 67 правила Карфагенського собору, висловив від своєї особи згоду на передачу єпархії в юрисдикцію РПЦ [10, с. 20]. На завершення засідання єпископ Володимир (Раїч) виголосив коротку промову, в якій ствердив, що він і вся СПЦ сердечно раді, що єпархія Мукачівська входить до складу своєї рідної РПЦ, на яку тепер покладають великі надії всі православні народи [10, с. 20].

24 жовтня 1945 р. московський патріарх хіротонізував Георгія Сидорука на єпископа уманського, вікарія Київської митрополії, під іменем Нестора, одночасно призначивши його адміністратором православної Мукачівсько-Пряшівської єпархії [2, с. 191].

6 листопада 1945 р. єпископ Володимир (Раїч) разом з новопризначеним єпископом Нестором (Сидоруком) прибув у Мукачево. 9 листопада 1945 р. він передав своєму наступникові єпархіальний архів. 11 листопада 1945 р. в кафедральному храмі в Мукачеві відбулася інтронізація нового єпископа [8].

22 листопада 1945 р. радянсько-чехословацький договір про Закарпатську Україну був ратифікований Тимчасовими зборами ЧСР, а 27 листопада – Президією Верховної Ради СРСР. Указом Президії Верховної Ради СРСР від 22 січня 1946 р. у складі УРСР була утворена Закарпатська область [6, с. 51].

У доповідній записці від 7 лютого 1946 р., на ім'я уповноваженого Ради у справах Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР в УРСР Петра Ходченка, уповноважений Ради у справах Православної Церкви при Раді Міністрів СРСР у Закарпатській області Петро Лінтур писав, що в області діяло 135 православних парафій, 136 священників, 4 чоловічих і 3 жіночих монастирів та 5 чоловічих і 6 жіночих скитів [4, арк. 1]. Загальна кількість вірних складала 142 000 осіб [4, арк. 2].

Після переходу Закарпаття під радянську владу Православна Церква розвивалася у руслі входження під юрисдикцію РПЦ. Промосковські настрої православного духовенства та активна участь у возз'єднувачому рухові сприяли цьому процесу. Місцева влада, що була представлена НРЗУ, та військове керівництво 4-го Українського фронту (в особі Лева Мехліса, Г. Тюльпанова, Михайла Проніна), відкрито виступили проти Греко-Католицької Церкви і стали на бік православних.

Унаслідок переходу Православної Церкви під юрисдикцію московського патріарха, місцева церковна влада втратила свою автономію та стала складовою РПЦ. Архівні документи свідчать, що православне духовенство і керівництво

Православної Церкви досить пасивно проводило антигреко-католицьку політику. Однак, з боку радянської влади та військового керівництва, на православних робився тиск, з метою змусити їхніх керівників до співпраці.

Промосковська частина духовенства, за безпосередньої допомоги військової радянської влади, ініціювала вихід із канонічної юрисдикції СПЦ і перехід під владу РПЦ. Вважаємо, що цей крок був підготовлений військовим керівництвом радянської армії та місцевими діячами-русофілами.

Загалом православне духовенство позитивно сприйняло встановлення радянської влади на Закарпатській Україні та взяло активну участь у процесі возз'єднання з УРСР. Можна припустити, що окремі керівники православної Мукачівсько-Пряшівської єпархії хотіли таким чином отримати дивіденди від нової влади та здобути підтримку в боротьбі з греко-католиками. Проте, політика центральної та місцевої радянської влади була спрямована на підпорядкування релігійних інституцій державі, що й показав подальший розвиток антирелігійної кампанії проти представників усіх релігійних спільнот.

1. Архів Управління Служби Безпеки України в Закарпатській області. – Арх. кримінальна справа 1411-С. (Попов М. М.) (7.04.1947–16.08.1947 рр.). – 474 арк.
2. Боцюрків Б. Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950) / Переклад з англ. Наталії Кочан; За ред. Олега Турія / Б. Боцюрків – Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2005. – xx + 268 с.
3. Державний архів Закарпатської області. (далі – ДАЗО). – Ф. Р–14. – Оп. 1. – Спр. 666. «Документи про передачу нерухомого майна греко-католицьких сільських церковних парафій православним (3.12.1944–26.02.1946 рр.)». – 5 арк.
4. ДАЗО. – Ф. Р–544. – Оп. 2. – Спр. 2. «Сведения о количестве православных церквей, православных священников и верующих по Закарпатской области (7. 02. 1946 г.)». – 2 арк.
5. Із доповіді начальника політуправління 4-го Українського фронту генерал-лейтенанта М. М.Проніна начальнику Головного політуправління Червоної армії // Возз'єднання: Збірник архівних документів та матеріалів (травень 1944 – січень 1946 рр.) / Упоряд. та передмова О. Д. Довганича, А. М. Шекети; Ред. кол.: В. І. Балоба, М. В. Делеган, О. Д. Довганич та ін. – Ужгород: Закарпаття, 1999. – С. 212–231.
6. Макара М. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.) / М. Макара. – Ужгород, 1995. – 108 с.
7. Марьяна В. Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг. Документальный очерк / В. Марьяна – Москва: Новый хронограф, 2003. – 303 с.
8. Одинцов М. Вероисповедная политика советского государства в 1939–1958 гг. / М. Одинцов // Власть и церковь в СССР и странах Восточной Европы. 1939–1958 (Дискуссионные аспекты). – Москва, 2003 // <http://www.rusoir.ru/print/02/108/index.html>.
9. Пашенко В. Ліквідація греко-католицької церкви в Закарпатті мовою фактів / В. Пашенко // Філософські обрії. – 2002. – № 7. – С. 223–244.
10. Пребывание в Москве делегации Православной Церкви Закарпатской Украины // ЖМП. – 1945. – № 11. – С. 20–21.
11. Пушкаш Л., о. Кир Теодор Ромжа: Життя і смерть / Л. Пушкаш – Львів: Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – 244 с.
12. Сабов Ф. Ми обирали своє майбутнє / Ф. Сабов – Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. – С. 18–38.

13. Сергей (Цьока), иеромонах. Православие и иноческая жизнь в Закарпатье в первой половине XX столетия / Сергей (Цьока), иеромонах. – Загорск: Троице-Сергиева Лавра, 1960. – 277 с. – (CD).
14. Сергійчук В. Все таємне стає явним / В. Сергійчук // Людина і світ. – 1994. – № 8. – С. 10–15.
15. Скурат К. История Православных Поместных Церквей: Учеб. пособие: В 2 т. / К. Скурат – Москва: Русские огни, 1994. – Т. 2. – 320 с.
16. Фенич В. Греко-католики, православні і влада на Закарпатті (осінь 1944 – зима 1946 рр.) / В. Фенич // Carpatica-Карпатика. Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат. – 2006. – Вип. 35. – С. 232–246.
17. Цыпин В. История Русской Православной Церкви 1917–1990: Учебник для православных духовных семинарий / В. Цыпин – Москва: Московская Патриархия, 1994 // <http://klikovo.ru/db/msg/1806>.
18. Якунин В. Внешние связи Московской Патриархии и расширение ее юрисдикции в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / В. Якунин // <http://zarubezhje.narod.ru/texts/Yakunin.htm>.

SUMMARY

Jurij Danilec

Transition of the Zakarpatye orthodox communities under jurisdiction of Russian orthodox church in the mid-forties

In article process of transition of orthodox communities of Zakarpatie under jurisdiction of Russian Orthodox Church is considered. It is underlined that the local orthodox clergy welcomed arrival of the Soviet armies and took part in work of representative bodies. Military and the local authorities have supported transition in structure of Russian Orthodox Church.

Наталія Діанова,

кандидат історичних наук,

доцент Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

СПІВПРАЦЯ ДУХОВЕНСТВА ХЕРСОНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ З ЦЕРКОВНО-АРХЕОЛОГІЧНИМ ТОВАРИСТВОМ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ

Розглядаються різні форми співпраці православного духовенства Херсонської єпархії з Церковно-археологічним товариством, яке діяло при Київській духовній академії. Вони були націлені на розвиток наукових досліджень з історії Церкви та збереження церковних старожитностей.

Ключові слова: Київська духовна академія, Церковно-археологічне товариство, музей, духовенство, Херсонська єпархія, співпраця.

Київська духовна академія впродовж XIX ст. була провідним науковим, освітнім і духовним центром України. Серед її випускників – видатні вчені, богослови, викладачі вузів, священнослужителі, які працювали в різних регіонах Російської імперії. Певна